

RYSZARD F. SADOWSKI SDB

KONCEPCJA EKOSPRAWIEDLIWOŚCI W ENCYKLICE *LAUDATO SI'*

THE CONCEPT OF ECO-JUSTICE IN ENCYCLICAL *LAUDATO SI'*

A b s t r a c t. This article presents the account of justice presented by Pope Francis in his encyclical *Laudato Si'*. It also shows the continuity of teaching successive popes in the context of linking social issues and environmental issues; extending the scope of the concept of justice for all creation; and presenting intergenerational character of justice. The study also shows Christian inspiration of eco-justice and compliance of justice approach presented in the encyclical to contemporary ecophilosophical works. It seems that the best term for the papal concept of justice is „integral eco-justice”.

Key words: ecojustice; environmental justice; encyclical *Laudatos Si'*; intergenerational justice; Christianity; religion and ecology.

Bogata literatura z zakresu ekofilozofii obejmuje wiele publikacji na temat sprawiedliwości środowiskowej. Panuje w niej jednak zamieszanie terminologiczne, które utrudnia dyskusję naukową. Wielu uczonych terminy „sprawiedliwość środowiskowa” (*environmental justice*) i „ekosprawiedliwość” (*eco-justice*) stosuje zamiennie¹. Inni zaś stoją na stanowisku, że sprawiedliwość środowiskowa jest jedynie pewnym aspektem ekosprawiedliwości, nie zaś jej synonimem. Do grupy tych uczonych należy m.in. Dieter Hessel, który uwa-

Dr hab. Ryszard F. SADOWSKI SDB – doktor habilitowany z zakresu filozofii, adiunkt Katedry Antropologii Środowiskowej w Instytucie Ekologii i Bioetyki na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; adres do korespondencji: e-mail: r.sadowski@uksw.edu.pl

¹ Por. W.E. GIBSON, *Eco-justice: the Unfinished Journey*, Albany: State University of New York Press 2004, s. 90.

za, że ekosprawiedliwość ma szersze znaczenie. Jego zdaniem osoby, które utożsamiają ekosprawiedliwość (*eco-justice*) ze sprawiedliwością ekologiczną (*ecological justice*), tracą z pola widzenia zasadnicze wymogi sprawiedliwości społecznej, a szczególnie umykają im kwestie związane z poszerzającym się rozwarstwieniem pomiędzy ubogimi i bogatymi, będące konsekwencją drażniącego stylu uprawiania ekonomii². Są też uczeni, którzy nie tylko odróżniają te koncepcje, lecz nawet dokonują w ich ramach dalszych podziałów. Wskazują oni na łączące się ze sobą koncepcje sprawiedliwości w kontekście środowiskowym i wyliczają wśród nich: 1) sprawiedliwość środowiskową (*environmental justice*) akcentującą aspekt ludzki; 2) sprawiedliwość ekologiczną (*ecological justice*) akcentującą aspekt przyrodniczy oraz 3) sprawiedliwość gatunkową (*species justice*) akcentującą aspekt przyrody pozaludzkiej³. W dobie ochrony klimatu coraz częściej mówi się także o sprawiedliwości klimatycznej (*climate justice*), którą traktuje się zwykle jako część ekosprawiedliwości⁴.

Wszystkie te terminy pojawiły się w literaturze ekofilozoficznej stosunkowo niedawno, a ich znaczenia są wciąż niedoprecyzowane. Powstały one bowiem w ramach etyki środowiskowej, która jest uprawiana w wielu alternatywnych wersjach. Większość spośród nich rozszerza zakres przedmiotowy etyki tradycyjnej o odniesienia człowieka do świata pozaosobowego. Tradycyjna cnota sprawiedliwości, która stanowi podstawę dla wszystkich koncepcji sprawiedliwości środowiskowej, jest najczęściej rozumiana jako *constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi* (wola do oddawania każdemu tego, co mu się od nas należy)⁵. Z perspektywy ekofilozoficznej należałoby zadać pytanie: kim jest „każdy” z klasycznej definicji sprawiedliwości? Czy każdym jest tylko osoba, a może „każdym” są także istoty odczuwające lub jeszcze szerzej – cała przyroda ożywiona, a nawet nieożywiona? Czy „każ-

² Por. D.T. HESSEL, *Eco-Justice Ethics. A Brief Overview*, w: *The World's Religions. A Contemporary Reader*, red. A. Sharma, Minneapolis: Fortress Press 2011, s. 184; D. SCHLOSBERG, *Defining Environmental Justice. Theories, Movements, and Nature*, Oxford–New York: Oxford University Press 2009, s. 3-9.

³ Por. R.D. WHITE, *Environmental Harm: an Eco-justice Perspective*, Bristol: Policy Press 2013, s. 11.

⁴ Por. P. NICOLOPOULOU-STAMATI, L. HENS i in., *Education for Climate Change, Environmental Health and Environmental Justice*. w: *Sustainable Alternatives for Poverty*, vol. 1, *Reduction and Eco-justice*, red. L. Andrianos, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2014, s. 164.

⁵ *Corpus Iuris Civilis. Institutiones*, red. P. Krüger, T. Mommesen, Berolini: Weidmannos 1872, liber I, I; <<https://archive.org/details/corpusiuriscivi02mommgoog>> [dostęp: 20.08.2015].

dym” są tylko aktualni mieszkańcy naszej planety, czy też są nimi również przedstawiciele przyszłych pokoleń ziemskiej wspólnoty życia? Nawiązując zaś do koncepcji sprawiedliwości zaproponowanej przez Johna Rawlsa, należy zapytać o zasady, w myśl których „coś się komuś należy”. Trzeba bowiem jasno określić kryteria, na podstawie których uwzględnia się prawa określonych podmiotów do udziału w podziale dóbr.

Z perspektywy ekofilozoficznej można spojrzeć także na tradycyjne rozróżnienie sprawiedliwości zaproponowane przez Arystotelesa, który wyodrębnia sprawiedliwość rozdzielczą (dystrybutywną) i sprawiedliwość wyrównawczą (komutatywną)⁶. Arystoteles odnosi sprawiedliwość rozdzielczą do sposobu dystrybucji dóbr i wskazuje, że sposób ten powinien uwzględniać kryterium proporcjonalności. W myśl tego ujęcia można więc rozszerzyć tradycyjną doktrynę sprawiedliwości o istoty pozaludzkie, które – z zachowaniem proporcji – także mają prawo do udziału w dobru wspólnym, którym jest czyste środowisko. Sprawiedliwość wyrównawczą Arystoteles łączy z zobowiązaniami i stosunkami międzyludzkimi. Celem, który przyświeca temu rodzajowi sprawiedliwości, jest przywrócenie stanu sprzed dobrowolnej wymiany lub wyrządzonej bezprawnie krzywdy oraz uwzględnienie poniesionych w ich ramach strat i uzyskanych zysków. Uwzględniając ekofilozoficzną perspektywę w ujęciu sprawiedliwości wyrównawczej należy wziąć pod uwagę zobowiązania do restytucji za spowodowanie zniszczeń środowiska naturalnego i związanych z nimi krzywd istot, które ucierpiały z tego powodu. Sprawcy zanieczyszczeń środowiska powinni więc ponosić konsekwencje proporcjonalnie do stopnia, w jakim przyczynili się do jego degradacji. Widać więc, że tradycyjne ujęcia sprawiedliwości mogą pomóc w wypracowaniu współczesnych wersji ekospawiedliwości.

Problemy z rozumieniem terminu „sprawiedliwość środowiskowa” wynikają ponadto z używania go w dwóch zupełnie różnych znaczeniach. Z jednej strony rozumie się go jako, zainicjowany w USA, oddolny ruch społeczny strzegący sprawiedliwego rozkładu korzyści i zagrożeń środowiskowych. Z drugiej zaś strony określa się go jako interdyscyplinarne pojęcie z zakresu nauk społecznych, które zawiera w sobie, choć nie ogranicza się jedynie do zagadnień związanych ze środowiskiem naturalnym, koncepcjami sprawiedliwości, prawem środowiskowym, planowaniem, rozwojem i polityką środowiskową, a także rozwojem zrównoważonym i ekologią polityczną⁷.

⁶ Por. ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska*, w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 5, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996, księga V, rozdz. 3-4.

⁷ Por. I.A. MOOSA, V. RAMIAH, *The Costs and Benefits of Environmental Regulation*,

Wśród wielu definicji ekosprawiedliwości na uwagę zasługuje popularne ujęcie tego zagadnienia zaproponowane przez Williama E. Gibsona, który rozumie ją jako szacunek i uczciwość wobec wszystkich istot ludzkich i pozaludzkich oraz twierdzi, że przejawia się ona jako sprawiedliwość społeczna w kontekście rzeczywistości ekologicznej oraz jako harmonia i równowaga ekologiczna w kontekście sprawiedliwości społecznej⁸. John B. Cobb Jr. uważa zaś, że termin „ekosprawiedliwość” wyraża łączne ujmowanie troski o sprawiedliwość jako normę ludzkich relacji oraz świadomość, że gatunek ludzki jest jedynie częścią przyrody, której wszystkie potrzeby muszą być respektowane⁹.

Amerykańska agenda rządowa Environmental Protection Agency (EPA) określiła natomiast sprawiedliwość środowiskową jako „sprawiedliwe traktowanie i konstruktywne zaangażowanie się wszystkich ludzi bez względu na rasę, kolor skóry, narodowość lub stan posiadania w rozwój, implementację oraz wdrażanie prawa środowiskowego i polityki środowiskowej. EPA stawia sobie to za cel wobec wszystkich społeczności i osób na terytorium USA. Cel ten zostanie osiągnięty wówczas, gdy każdy będzie mógł cieszyć się w takim samym stopniu ochroną przed zagrożeniami zdrowotnymi i środowiskowymi oraz mieć równy udział w procesie decyzyjnym w kwestii stanu środowiska naturalnego, w którym żyje, uczy się i pracuje”¹⁰. Paradoksalnie, zaproponowana przez EPA definicja sprawiedliwości środowiskowej ogranicza się zakresowo jedynie do obywateli i terytorium Stanów Zjednoczonych. Nie uwzględnia też faktu, że zanieczyszczenia środowiska naturalnego, powstałe w wyniku działalności amerykańskich przedsiębiorstw, dotyczą w znacznej mierze osób i terenów znajdujących się poza granicami USA. W żaden sposób nie uwzględnia ich praw oraz zobowiązań rządu USA wobec nich.

Niniejsze opracowanie stawia sobie za cel analizę sposobu rozumienia pojęcia „ekosprawiedliwość” w encyklice *Laudato Si'*. Cała encyklika jest bowiem jednoznacznie osadzona w tematyce troski o środowisko naturalne oraz szczegółowo analizuje przejawy sprawiedliwości i niesprawiedliwości, jakich dopuszcza się człowiek względem drugiego człowieka i środowiska naturalne-

Cheltenham–Northampton: Edward Elgar 2014, s. 62.

⁸ Por. P.W. BAKKEN, J.G. ENGEL, R.J. ENGEL, *Ecology, Justice, and Christian Faith: a Critical Guide to the Literature*, Westport: Greenwood Press 1995, s. 5.

⁹ Por. J.B. COBB, *Sustainability: Economics, Ecology, and Justice*, Eugene: Wipf & Stock 2007, s. 21.

¹⁰ US Environmental Protection Agency. *What Is Environmental Justice?* <www.epa.gov/environmentaljustice/> [dostęp: 19.08.2015].

go. Sposób, w jaki papież Franciszek ujmuje ekosprawiedliwość, wpisuje się w toczącą się od lat debatę na ten temat. Bogata literatura ekofilozoficzna wskazuje, że inspiracje ekosprawiedliwości wiążą się z tradycją chrześcijańską, a jej początki są efektem refleksji grupy chrześcijańskich etyków środowiskowych badających to zagadnienie już na początku lat 70. XX wieku¹¹. Papieski dokument jest więc kontynuacją chrześcijańskiego wkładu w kształtowanie się koncepcji ekosprawiedliwości.

Papież w swym nauczaniu wyraźnie mówi o wzajemnym powiązaniu kwestii środowiskowej i kwestii społecznej oraz podkreśla, że tak długo jak kwestie te będą rozpatrywane osobno, nie uda się wprowadzić sprawiedliwości ani w stosunku do człowieka, ani w stosunku do przyrody. Ponadto papież Franciszek zachęca zarówno do walki z wszelkimi przejawami niesprawiedliwości, jak i do wprowadzania sprawiedliwości, której zakres przedmiotowy rozciąga na całe stworzenie oraz akcentuje międzypokoleniowy jej charakter.

1. CHRZEŚCIJAŃSKIE INSPIRACJE EKOSPRAWIEDLIWOŚCI

Wiele wskazuje na to, że koncepcja ekosprawiedliwości została zapoczątkowana i zainspirowana myślą chrześcijańską. Połączenie refleksji etycznej nad zagadnieniami związanymi ze środowiskiem naturalnym z refleksją nad kwestiami społecznymi już na początku lat 70. stało się przedmiotem zainteresowania środowisk chrześcijańskich¹². Krótco po obchodach pierwszego Dnia Ziemi (21 marca 1970 r.), grupa chrześcijańskich etyków środowiskowych podjęła badania z zakresu ekosprawiedliwości. Pastor Norman Faramelli już wówczas podkreślał, że warunkiem przezwyciężenia kryzysu ekologicznego jest jednoczesna walka z biedą i zanieczyszczeniem przyrody. Przeciwwstawianie sobie tych kwestii uniemożliwia bowiem dostrzeżenie złożoności kryzysu ekologicznego i utrudnia wypracowanie skutecznej strategii w walce z kryzysem¹³. Wielkimi promotorami tej koncepcji byli duchowni baptystyczni: Richard Jones i Owen

¹¹ Por. R.F. SADOWSKI, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego 2015, s. 313-317.

¹² Por. P.W. BAKKEN i in., *Ecology, Justice, and Christian Faith: a Critical Guide to the Literature*, Westport: Greenwood Press 1995, s. xi; por. także W. JENKINS, *Ecologies of Grace: Environmental Ethics and Christian Theology*, Oxford–New York: Oxford University Press 2008, s. 61-75.

¹³ Por. N. FARAMELLI, *Ecological Responsibility and Economic Justice*, „Andover Newton Quarterly” 11(1970), nr 2, s. 81-93.

D. Owens, którzy, jak się zdaje, jako pierwsi użyli terminu *eco-justice*. Ich aktywność zainspirowała środowisko chrześcijańskich etyków w Cornell University, gdzie pod przewodnictwem prezbiterianina Williama E. Gibsona ukonstytuowała się grupa etyków, która w roku 1973 zainicjowała funkcjonujący po dziś dzień Eco-Justice Project and Network (EJPN)¹⁴.

Chrześcijańskie inspiracje ekosprawiedliwości wynikają przede wszystkim z faktu, że koncepcja ta opiera się na biblijnej postawie szacunku i sprawiedliwości zarówno wobec człowieka, jak i wszystkich pozostałych istot. Przesłanie biblijne wskazuje bowiem, że człowiek i pozostałe stworzenia stanowią jedno ziemskie domostwo (*oikos*), które potrzebuje ekonomii (*oikonomia*) uwzględniającej ekologiczne i społeczne władzowanie (*oikonomos*)¹⁵.

Etyka środowiskowa, w ramach której wypracowano koncepcję ekosprawiedliwości, jest zaś oparta na normach zakorzenionych w Piśmie Świętym. Zdaniem D.T. Hessela dobrze ilustruje to fragment Księgi Rodzaju opisujący zawarcie przez Boga przymierza z całym stworzeniem: „Ja, Ja zawieram przymierze z wami i z waszym potomstwem, które po was będzie; z wszelką istotą żywą, która jest z wami: z ptactwem, ze zwierzętami domowymi i polnymi, jakie są przy was, ze wszystkimi, które wyszły z arki, z wszelkim zwierzęciem na ziemi” (Rdz 9,9-10). Biblia wielokrotnie zobowiązuje człowieka do troski o ubogich oraz nakłada obowiązek odpoczynku ludzi i zwierząt w dniu szabat. Wprowadza też rok jubileuszowy, który jest okazją do darowania długów i rok szabatowy, w czasie którego zakazuje się uprawiać rolę¹⁶.

Charakteryzując etykę odwołującą się do ekosprawiedliwości, Dieter Hessel wymienia następujące normy konstytuujące tę koncepcję, które – jego zdaniem – są inspirowane Biblią, a przynajmniej są zgodne z jej przesłaniem¹⁷:

- solidarność ze wszystkimi ludźmi i istotami tworzącymi ziemską wspólnotę życia;
- ekologiczna zrównoważoność przejawiająca się stylem życia i pracy człowieka, który dzięki zastosowanej technologii przyjaznej środowisku nie niszczy przyrody;

¹⁴ Por. D.T. HESSEL, *Eco-Justice Ethics. A Brief Overview*, w: *The World's Religions. A Contemporary Reader*, red. A. Sharma, Minneapolis: Fortress Press 2011, s. 182-183.

¹⁵ Por. tamże, s. 184.

¹⁶ Por. Księga Wyjścia, rozdz. 23; Księga Kapłańska, rozdz. 19 i 25; Księga Powtórzonego Prawa, rozdz. 15.

¹⁷ Por. D.T. HASSEL, *Eco-Justice Ethics. A Brief Overview*, s. 183; por. także D. COWDIN, *The Moral Status of Otherkind in Christian Ethics*, w: *Christianity and Ecology*, red. D.T. Hessel, R.R. Ruether, Cambridge: Harvard University Press 2000, s. 278.

- wystarczalność jako standard zorganizowanej wymiany dóbr;
- partnerskie uczestnictwo w procesie decyzyjnym w kwestiach związanych z pozyskiwaniem środków niezbędnych do życia oraz w procesie zarządzania wspólnotą życia, które respektuje potrzeby wszystkich istot.

O zgodności koncepcji ekosprawiedliwości z doktryną chrześcijańską świadczy zaangażowanie różnych środowisk chrześcijańskich w promocję tej idei. W początkową promocję koncepcji ekosprawiedliwości, prowadzoną przez chrześcijan zrzeszonych w Światowej Radzie Kościołów, w roku 1979 czynnie włączył się Kościół katolicki. Dobrym przykładem wspólnej troski Kościoła o sprawiedliwość w kontekście kwestii środowiskowych i społecznych jest apel do wszystkich chrześcijan, jaki wystosowali przedstawiciele największych wspólnot chrześcijańskich zebrani w Rio de Janeiro na Szczycie Ziemi w 1992 roku. W apelu tym zwracają oni uwagę na konieczność komplementarnego traktowania problemów globalnych¹⁸.

Chociaż początki koncepcji ekosprawiedliwości wyraźnie łączą się z tradycją chrześcijańską, to jednak aktualny rozwój tej koncepcji jest także owocem zaangażowania uczonych wywodzących się z odmiennych tradycji kulturowych. W refleksję nad zagadnieniem ekosprawiedliwości włączyli się bowiem zarówno przedstawiciele innych religii, jak i intelektualiści niezwiązani z żadną tradycją religijną. Nie sposób jednak zaprzeczyć zbieżności koncepcji ekosprawiedliwości i fundujących ją zasad oraz doktryny chrześcijańskiej¹⁹.

2. PAPIESKA ZACHĘTA DO WALKI Z NIESPRAWIEDLIWOŚCIĄ

Zagadnienie sprawiedliwości i niesprawiedliwości w kontekście środowiskowym jest żywo obecne w encyklice *Laudato Si'*. Kwestię tę papież Franciszek prezentuje wskazując najpierw różne przejawy niesprawiedliwości. Termin „niesprawiedliwość” pojawia się w encyklice dziewięciokrotnie w formie rzeczownikowej oraz dwukrotnie w formie przymiotnikowej. Analizując aktualną kondycję naszej planety, papież poświęca tematyce niesprawiedliwości całą sekcję pierwszego rozdziału tytułując ją „Globalna niesprawiedliwość” (nr 48-52). Chociaż ani razu nie mówi on wprost o „niesprawiedliwości eko-

¹⁸ World Council of Churches Delegation, *Letter to the Churches* (Baixada Fluminense: 7 czerwca 1992), w: *Redeeming the Creation. The Rio Earth Summit: Challenges for the Churches*, red. W. Granberg-Michaelson, Geneva: WCC Publications 1992, s. 70-73.

¹⁹ Por. E.M. CONRADIE, *Christianity and Ecological Theology: Resources for Further Research*, Stellenbosch: Sun Press 2006, s. 90.

logicznej” czy „dyskryminacji ekologicznej”, to jednak wskazuje, że różne formy niesprawiedliwości wobec pojedynczych osób i całych społeczeństw często łączą się z niesprawiedliwością względem środowiska naturalnego. „Zaniechanie wysiłków na rzecz pielęgnowania i zachowania właściwej relacji z bliźnim, wobec którego mam obowiązek opieki i ochrony, niszczy wewnętrzną relację z samym sobą, z Bogiem, z innymi i z ziemią. Kiedy wszystkie te relacje ulegają zaniedbaniu, kiedy na ziemi nie ma już sprawiedliwości, to, jak mówi Biblia, zagrożone jest całe życie”²⁰.

Encyklika wskazuje na silny związek pomiędzy degradacją środowiska ludzkiego i środowiska przyrodniczego oraz podkreśla, że nie uda się rozwiązać problemu degradacji środowiska naturalnego bez zwrócenia uwagi na degradację człowieka i społeczeństwa. Ponadto wskazuje, że degradacja przyrody i społeczeństwa w największym stopniu dotyka najuboższych, czego efektem jest wyższa śmiertelność ubogich oraz konflikty na tle dostępu do zasobów naturalnych²¹. Papież uważa, że kwestia niesprawiedliwości jest przedstawiana w dokumentach międzynarodowych gremiów decyzyjnych i opiniotwórczych marginalnie, jako „negatywny skutek uboczny” współczesnych procesów społecznych i ekonomicznych. Upatruje on przyczynę takiego stanu rzeczy w braku bezpośredniego kontaktu przedstawicieli rządów, gremiów opiniotwórczych i eksperckich z problemami najuboższych, którzy są izolowani od miejsc dostatku i luksusu zamieszkiwanych przez bogatych. Zdaniem papieża fizyczna izolacja biednych i bogatych prowadzi do dezintegracji miast, znieczulenia sumień i przedstawiania stronniczych analiz rzeczywistości. Papież podkreśla też, że „prawdziwe podejście ekologiczne zawsze staje się podejściem społecznym, które musi włączyć sprawiedliwość w dyskusję o środowisku, aby usłyszeć zarówno wołanie ziemi, jak i krzyk biednych”²².

Encyklika podkreśla, że jednym z przejawów niewłaściwej strategii rozwiązywania problemów środowiskowych jest obwinianie wzrostu demograficznego i naciski międzynarodowe na kraje rozwijające się w celu prowadzenia polityki „zdrowia reprodukcyjnego” aby ograniczyć w ten sposób liczbę urodzin. Papież zwraca jednak uwagę, że jest to fałszywy punkt widzenia, problemem nie jest bowiem rosnąca populacja, ale skrajny i selektywny konsumpcjonizm. Usprawiedliwia się bowiem taki wzorzec dystrybucji dóbr,

²⁰ FRANCISZEK, Encyklika *Laudato Si'*. *W trosce o wspólny dom* (24 maja 2015), Kraków: Wydawnictwo M 2015, nr 70.

²¹ Por. tamże, nr 48.

²² Tamże, nr 49.

w którym bogatym przysługuje nieproporcjonalna ich część. Ziemia zaś nie jest w stanie zapewnić równie wysokiego standardu życia wszystkim²³.

Papież mówi także o niesprawiedliwości wynikającej z „długu ekologicznego” bogatej Północy względem biednego Południa. Ekologiczne konsekwencje tego długu są szczególnie widoczne w braku równowagi wymiany handlowej oraz w nieproporcjonalnym wykorzystaniu zasobów naturalnych. Eksploatacja zasobów Południa ma bowiem głównie na celu zaspokojenie potrzeb Północy i przyczynia się do degradacji środowiska naturalnego, która przede wszystkim dotyka najuboższych w krajach rozwijających się. Problemy ekologiczne ubogich pogłębia też eksport toksycznych odpadów do krajów najuboższych oraz zjawisko przenoszenia przez koncerny międzynarodowe szkodliwej ekologicznie produkcji do krajów Trzeciego Świata. W krajach tych nie są bowiem respektowane wysokie normy ekologiczne obowiązujące w krajach rozwiniętych, to zaś prowadzi do osiągnięcia ogromnych zysków kosztem zatrucia środowiska państw rozwijających się²⁴.

Encyklika *Laudato Si'* podkreśla niesprawiedliwość w traktowaniu wzajemnych długów Północy i Południa. Przypomina, że rozwinięte państwa Północy udzieliły wysokich kredytów państwom Południa, poprzez które niejednokrotnie wywierają presję na politykę swych dłużników, zaburzając w ten sposób partnerskie stosunki biznesowe między sobą. Papież Franciszek zwraca uwagę na nieuwzględnianie długu ekologicznego, jaki bogata Północ zaciągnęła od uboższego Południa i wzywa do łącznego traktowania wzajemnych długów. W celu ich wyrównania papież zachęca państwa rozwinięte do finansowego wsparcia krajów ubogich, udzielenia im pomocy we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju oraz udostępnienia technologii przyjaznych środowisku. Ponadto Franciszek mówi o „zróżnicowanej odpowiedzialności” poszczególnych państw w kontekście międzynarodowych ustaleń w sprawie ochrony klimatu. Jego zdaniem niezbędne do walki z różnymi formami niesprawiedliwości jest odejście od izolacji ubogich, odrzucenie obojętności względem nich oraz kształtowanie świadomości wspólnoty rodziny ludzkiej²⁵. Papież wskazuje też na niebezpieczeństwo nakładania na państwa ubogie zobowiązań redukcji emisji gazów cieplarnianych na poziomie porównywalnym z zobowiązaniami

²³ Por. tamże, nr 50.

²⁴ Por. tamże, nr 51.

²⁵ Por. tamże, nr 52.

państw bogatych. Przestrzega w ten sposób przed sytuacją, w której pod pozorem troski o środowisko pojawia się nowa forma niesprawiedliwości²⁶.

Encyklika *Laudato Si'* rozszerza tradycyjną perspektywę rozumienia niesprawiedliwości zarówno w wymiarze czasowym, jak i przedmiotowym. Z jednej strony papież Franciszek przestrzega przed niesprawiedliwością wynikającą z osiągnięcia niegodziwych zysków przez obecne pokolenie kosztem degradacji środowiska, której będą doświadczać przyszłe pokolenia²⁷. Z drugiej zaś strony mówi o niesprawiedliwości będącej konsekwencją błędnego traktowania innych istot żywych jako zwykłych przedmiotów, podlegających arbitralnej dominacji człowieka²⁸. Papież Franciszek wzywa też chrześcijan, by odwołując się do swej wiary dokonywali korekty postaw, będących przejawami nadużyć w traktowaniu natury i despotycznego panowania człowieka nad stworzeniem²⁹.

3. PAPIESKA ZACHĘTA DO WPROWADZANIA SPRAWIEDLIWOŚCI

Po omówieniu różnych form niesprawiedliwości oraz wskazaniu ich konsekwencji papież Franciszek zachęca do wprowadzania sprawiedliwości, która przyczyni się do stworzenia prawdziwej wspólnoty wszystkich istot zamieszkujących naszą planetę. Wprawdzie encyklika *Laudato Si'* ani razu nie wymienia takich terminów, jak „sprawiedliwość ekologiczna” czy „ekosprawiedliwość”, to jednak zagadnienie sprawiedliwości w kontekście środowiskowym zajmuje w niej poczesne miejsce. Termin „sprawiedliwość” w formie rzeczownikowej został użyty w encyklice aż piętnastokrotnie, zaś w formie przymiotnikowej „sprawiedliwy/a/e” użyto go czterokrotnie. Zagadnieniu sprawiedliwości papież poświęca całą sekcję w rozdziale czwartym, którą tytułuje „Sprawiedliwość między pokoleniami”.

Tytuł ten wyraźnie wskazuje, że nauczanie papieskie na temat sprawiedliwości wychodzi poza ramy teraźniejszości i podkreśla konieczność troski o los przyszłych pokoleń, która stanowi fundament nauczania papieża Franciszka na temat sprawiedliwości. Papież dobitnie podkreśla, że międzypokoleniowa perspektywa oceny ludzkich działań nie jest opcją, lecz „zasadniczą

²⁶ Por. tamże, nr 170.

²⁷ Por. tamże, nr 36.

²⁸ Por. tamże, nr 82.

²⁹ Por. tamże, nr 200.

kwestią sprawiedliwości, ponieważ ziemia, którą otrzymaliśmy, należy również do tych, którzy przyjdą po nas. [...] Środowisko mieści się w logice przyjęcia. Jest to pożyczka, którą każde pokolenie otrzymuje i powinno przekazywać następnym pokoleniom”³⁰.

W kontekście odpowiedzialności za stan ziemi w przyszłości nie wolno nam – stwierdza papież Franciszek – lekceważyć katastroficznych prognoz. Nieodpowiedzialne korzystanie z zasobów naszej planety może bowiem spowodować, że te prognozy w pełni się zrealizują. Od obecnego pokolenia zależy stan, w jakim zostawimy ziemię pokoleniom, które w przyszłości będą ponosić konsekwencje naszych działań³¹. Papież łączy obecną degradację środowiska naturalnego ze współczesną degradacją etyczną i kulturową naszej cywilizacji. Do największych jej zagrożeń zalicza skrajny indywidualizm, egoistyczne poszukiwanie natychmiastowej satysfakcji, kryzys więzi rodzinnych i społecznych oraz nadmierny i krótkowzroczny konsumpcjonizm. Zauważa też, że współczesnemu człowiekowi trudno jest myśleć o dobru przyszłych pokoleń, jeśli nie potrafi sprawiedliwie traktować osób wykluczonych z rozwoju w swym własnym pokoleniu. Sprawiedliwego traktowania nadchodzących pokoleń uczymy się bowiem sprawiedliwie odnosząc się do ludzi nam współczesnych. „Dlatego oprócz potrzeby lojalnej solidarności międzypokoleniowej trzeba podkreślić pilną konieczność moralną nowej solidarności wewnątrzpokoleniowej”³².

Akcentując znaczenie odniesień etycznych w stosunku do środowiska naturalnego Franciszek wzywa do wypracowania „systemu normatywnego, zawierającego nienaruszalne ograniczenia i zapewniającego ochronę ekosystemów, zanim nowe formy władzy pochodzące z paradygmatu techniczno-ekonomicznego doprowadzą do zniszczenia nie tylko polityki, ale także wolności i sprawiedliwości”³³.

Papież zwraca też uwagę na powiązanie właściwych relacji człowieka do człowieka z właściwymi relacjami człowieka do przyrody. Człowiek, który posiada mentalność otwartości na prawdziwą komunę, to człowiek, który nawiązuje braterskie relacje z drugim człowiekiem i każdym stworzeniem. Zaś człowiek obojętny lub okrutny względem innych stworzeń będzie podobnie traktował drugiego człowieka. Franciszek podkreśla, że „nie można uważać siebie za osoby naprawdę miłujące, jeśli wykluczamy z naszych zaintere-

³⁰ Tamże, nr 159.

³¹ Por. tamże, nr 161.

³² Tamże, nr 162.

³³ Tamże, nr 53.

sowań jakąś część rzeczywistości: «Pokój, sprawiedliwość i ochrona stworzenia to trzy kwestie ściśle ze sobą związane, których nie można od siebie oddzielać w taki sposób, by były traktowane indywidualnie, gdyż mogłoby to grozić ponownym popadaniem w redukcjonizm»³⁴.

Papież wyraźnie łączy sprawiedliwość z poszanowaniem dobra wspólnego, które implikuje poszanowanie osoby ludzkiej z jej prawami ukierunkowanymi na integralny rozwój. Ponadto uważa, że dobro wspólne wymaga pokoju społecznego, którego warunkiem jest sprawiedliwość rozdzielcza. Naruszenie tej sprawiedliwości rodzi bowiem przemoc³⁵. Ta zaś obraca się zarówno przeciw człowiekowi, jak i przeciw środowisku naturalnemu.

Papież widzi nadzieję na kształtowanie bardziej sprawiedliwego świata w ludzkiej kreatywności, która „może sprzyjać rozkwitowi szlachetności człowieka, bo bardziej godne jest śmiało i odpowiedzialne używanie inteligencji, by wynaleźć sposoby zrównoważonego i sprawiedliwego rozwoju, w obrębie szerszego pojęcia jakości życia. Natomiast mniej godne i kreatywne, a bardziej powierzchowne jest naleganie na tworzenie form grabieży natury jedynie po to, by zaoferować nowe możliwości doraźnej konsumpcji i dochodów”³⁶.

Zachęcając do budowania prawdziwej sprawiedliwości papież Franciszek przywołuje fragment *Karty Ziemi*, będącej zbiorem podstawowych zasad i wartości etycznych niezbędnych do budowy sprawiedliwego, zrównoważonego, pokojowego i globalnego społeczeństwa XXI wieku. Papież zachęca: „Jak nigdy przedtem w historii, wspólne przeznaczenie zmusiło nas do szukania nowego początku [...]. Niech nastanie czas pamiętany jako przebudzenie nowego szacunku do życia, mocnego postanowienia osiągnięcia równowagi, przyspieszenia walki o sprawiedliwość i pokój oraz radosnej celebracji życia”³⁷.

*

W encyklice *Laudato Si'* papież Franciszek poświęca wiele miejsca zagadnieniu sprawiedliwości, analizując tę tematykę także w kontekście środowiskowym. Z jednej strony przedstawia on zagrożenia, przed jakimi staje człowiek i cała wspólnota życia, wskazując na różnorodne przejawy niesprawie-

³⁴ Tamże, nr 92.

³⁵ Por. tamże, nr 157.

³⁶ Tamże, nr 192.

³⁷ Tamże, nr 207.

dliwości w tym względzie. Z drugiej zaś strony podkreśla konieczność takiego formowania człowieka do sprawiedliwości, by w odpowiedzialności za obecne i przyszłe pokolenia troszczył się on o ziemię – dom całej wspólnoty życia. Zdaniem papieża będzie to możliwe tylko wówczas, gdy człowiek będzie zdolny do sprawiedliwego traktowania zarówno drugiego człowieka, jak i środowiska naturalnego. Co więcej, bez sprawiedliwych relacji do przyrody człowiek nie będzie w stanie budować sprawiedliwych relacji do osoby. Szansa na zbudowanie zrównoważonego i harmonijnego świata leży więc, zdaniem papieża, w wypracowaniu takiej koncepcji sprawiedliwości, dzięki której współczesny człowiek będzie troszczył się o dobro wszystkich istot zamieszkujących naszą planetę, zarówno obecnie, jak i w przyszłości.

Łączenie przez papieża Franciszka kwestii społecznej i kwestii środowiskowej nie jest jednak czymś zupełnie nowym w społecznej nauce Kościoła. Już Jan Paweł II w *Oređziu na Światowy Dzień Pokoju* z 1 stycznia 1990 roku wskazywał na związek pomiędzy ubóstwem, niesprawiedliwością, wojną oraz kryzysem ekologicznym³⁸. Zaś w *Oređziu* z 1 stycznia 1999 roku raz jeszcze potwierdził tę myśl stwierdzając: „Aby zapobiec poważnym niebezpieczeństwom, jakie zagrażają ziemi i morzu, klimatowi, faunie i florze, konieczna jest radykalna zmiana stylu życia typowego dla współczesnego społeczeństwa konsumpcyjnego, a zwłaszcza dla krajów bogatszych. Nie należy też lekceważyć innego zagrożenia, choć jest ono mniej dramatyczne: zdarza się, że ludzie żyjący w nędzy na obszarach wiejskich zmuszeni są do nadmiernej eksploatacji niewielkich połąci ziemi, które mają do dyspozycji”³⁹.

Podobnie rozszerzenie przez papieża Franciszka zakresu przedmiotowego pojęcia sprawiedliwości na całe stworzenie oraz ukazanie jej międzypokoleniowego wymiaru nie jest nowym ujęciem w nauczaniu Kościoła. W tej kwestii Franciszek także odwołuje się do wypowiedzi swych poprzedników, którzy akcentowali odpowiedzialność obecnego pokolenia mieszkańców naszej planety względem przyszłych pokoleń⁴⁰. Franciszek w encyklice *Laudato Si'* podsumowuje i zbiera wszystkie te myśli oraz dobitnie podkreśla, że

³⁸ Por. JOHN PAUL II, *Message for the Celebration of the World Day of Peace* (Watykan, 1 stycznia 1990), nr 1, 12; <http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace.html> [(dostęp: 1.09.2015)].

³⁹ JAN PAWEŁ II, *Oređzie na Światowy Dzień Pokoju* (Watykan, 1 stycznia 1999), nr 10; <http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_14121998_xxxii-world-day-for-peace.html>, [dostęp: 1.09.2015].

⁴⁰ Por. JAN PAWEŁ II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30 grudnia 1987), w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2, red. M. Radwan, Rzym–Lublin: RW KUL 1996, nr 34; por. także BENE-DYKT XVI, Encyklika *Caritas in veritate* (29 czerwca 2009), Wrocław: TUM 2010, nr 48.

warunkiem wprowadzenia sprawiedliwości w traktowaniu obecnych i przyszłych członków ziemskiej wspólnoty życia jest łączne traktowanie kwestii społecznych i kwestii środowiskowych. Papież wskazuje, że projekt ten może się powieść tylko dzięki sprawiedliwym odniesieniom człowieka zarówno do drugiego człowieka i całej społeczności ludzkich, jak i do poszczególnych istot żywych i całej wspólnoty życia.

Wiele wskazuje na to, że przedstawiona w encyklice papieska koncepcja sprawiedliwości, ze względu na powiązanie sprawiedliwości w kontekście społecznym i środowiskowym, może być określona jako ekosprawiedliwość (*eco-justice*) w rozumieniu Dietera Hessela lub jako sprawiedliwość środowiskowa (*environmental justice*) w rozumieniu Roberta D. White'a, według którego istotnym elementem sprawiedliwości środowiskowej jest akcentowanie w niej aspektu ludzkiego⁴¹. Wydaje się jednak, że określeniem, które najlepiej przystaje do ujęcia sprawiedliwości przedstawionego w encyklice *Laudato Si'*, jest „integralna ekosprawiedliwość”. Papieska koncepcja sprawiedliwości odnosi się bowiem do całego stworzenia oraz obecnego i przyszłych pokoleń. Ponadto papież zwraca uwagę na konieczność sprawiedliwego traktowania życia ludzkiego na wszystkich etapach jego rozwoju i wskazuje na niebezpieczeństwa ingerencji w samą naturę człowieka w jej biologicznym i kulturowym wymiarze. Określenie „integralna ekosprawiedliwość” współgra też z koncepcją „ekologii integralnej” promowanej przez papieża Franciszka w tym dokumencie. Integralna ekologia domaga się bowiem integralnej eko-sprawiedliwości.

BIBLIOGRAFIA

- ARYSTOTELES, Etyka nikomachejska, w: ARYSTOTELES, Dzieła wszystkie, t. V, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996, s. 77-300.
- BAKKEN P.W., ENGEL J.G., ENGEL R.J., *Ecology, Justice, and Christian Faith: a Critical Guide to the Literature*, Westport: Greenwood Press 1995.
- BENEDYKT XVI, Encyklika *Caritas in veritate* (29.06.2009), Wrocław: TUM 2010.
- COBB J.B., *Sustainability: Economics, Ecology, and Justice*, Eugene: Wipf & Stock 2007.
- CONRADIE E.M., *Christianity and Ecological Theology: Resources for Further Research*, Stellenbosch: Sun Press 2006.
- COWDIN D., *The Moral Status of Otherkind in Christian Ethics*, w: *Christianity and Ecology*, Cambridge: Harvard University Press 2000, s. 277-283.

⁴¹ Por. D.T. HESSEL, *Eco-Justice Ethics. A Brief Overview*, s. 184; por. także R.D. WHITE, *Environmental Harm: an Eco-justice Perspective*, s. 11.

- FARAMELLI N., Ecological Responsibility and Economic Justice, „Andover Newton Quarterly” 11(1970), nr 2, s. 81-93.
- FRANCISZEK (papież), Encyklika *Laudato Si'*. W trosce o wspólny dom (24.05.2015). Kraków: Wydawnictwo M 2015.
- GIBSON W.E., *Eco-justice: the Unfinished Journey*, Albany: State University of New York Press 2004.
- HESSEL D.T., Eco-Justice Ethics. A Brief Overview, w: *The World's Religions. A Contemporary Reader*, Minneapolis: Fortress Press 2011, s. 182-187.
- JAN PAWEŁ II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987), w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2, Rzym–Lublin: RW KUL 1987, s. 363-421.
- JAN PAWEŁ II, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju (Watykan – 1 stycznia 1999); <http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_1412_1998_xxxii-world-day-for-peace.html> [dostęp: 1.09.2015].
- JENKINS W., *Ecologies of Grace: Environmental Ethics and Christian Theology*, Oxford–New York: Oxford University Press 2008.
- JOHN PAUL II, Message for the Celebration of the World Day of Peace (Watykan – 1 stycznia 1990); <http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace.html> [dostęp: 1.09.2015].
- KRUÜGER P., MOMMESEN Th. (red.), *Corpus Iuris Civilis. Institutiones, liber I*, Berolini: Weidmannos 1872; <<https://archive.org/details/corpusiuriscivi02mommgoog>> [dostęp: 20.08.2015].
- MOOSA I.A., VIKASH R., *The Costs and benefits of environmental regulation*, Cheltenham–Northampton: Edward Elgar 2014.
- NICOLOPOULOU-STAMATI P., HENS L., i in., Education for Climate Change, Environmental Health and Environmental Justice, w: *Sustainable alternatives for poverty, vol. 1. Reduction and Eco-justice*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2014, s. 164-191.
- SADOWSKI R.F., *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego 2015.
- SCHLOSBERG D., *Defining Environmental Justice. Theories, Movements, and Nature*, Oxford–New York: Oxford University Press 2009.
- US Environmental Protection Agency. What is environmental justice?; <www.epa.gov/environmentaljustice/> [dostęp: 19.08.2015].
- WHITE R.D., *Environmental Harm: an Eco-justice Perspective*, Bristol: Policy Press 2013.
- World Council of Churches Delegation, Letter to the Churches (Baixada Fluminense: 7 czerwca 1992), w: *Redeeming the Creation. The Rio Earth Summit: Challenges for the Churches*, Geneva: WCC Publications 1992, s. 70-73.

KONCEPCJA EKOSPRAWIEDLIWOŚCI W ENCYKLICE *LAUDATO SI'*

S t r e s z c z e n i e

Artykuł ten ukazuje ujęcie sprawiedliwości zaprezentowane przez papieża Franciszka w encyklice *Laudato Si'*. Zwraca uwagę na ciągłość nauczania kolejnych papieży w kontekście łączenia kwestii społecznej i kwestii środowiskowej, rozszerzenia zakresu przedmiotowego koncepcji sprawiedliwości na całe stworzenie oraz ukazanie międzypokoleniowego wymiaru

sprawiedliwości. Opracowanie to ukazuje ponadto chrześcijańskie inspiracje koncepcji ekosprawiedliwości oraz zgodność ujęcia sprawiedliwości przedstawionego w encyklice ze współczesną myślą ekofilozoficzną. Wydaje się, że najlepszym określeniem tej koncepcji jest „integralna ekosprawiedliwość”.

Słowa kluczowe: ekosprawiedliwość; sprawiedliwość środowiskowa; encyklika *Laudato Si'*; sprawiedliwość międzypokoleniowa; chrześcijaństwo; religia i ekologia.